داکەکی لە ئەمانووس یان (چی ئەقەومە کە کەس ئیتر چیرۆک نەگێڕێتەوە؟

داکەکی لە ئەمانووس

یان

(چی ئەقەومە کە کەس ئیتر چیرۆک نەگێڕێتەوە؟)*

نووسەر:کاوان محەمەدپوور

«مووزلمان» (Musselman یا Muselmann) دەستەواژەیەک بوو لە زیندانەکانی نازی بۆ کەسێک دەکوترا کە لە ترسان و برسان و بە هۆی ئەشکەنجەی زۆرەوە، هەر چەشنە ئاگاهی و هۆشیارییەک کە نیشانەی شوناسی مرۆڤ بێت لە دەروونیدا نەمابوو و هیچ هەست و ئامانج و هەڵوەستەکیان لەمەڕ ژیانەوە بە خۆش و ناخۆشیەوە نەبوو. ئەوانە کەسانێک بوون کە رووبەڕووی دژوارترین ئەشکەنجەکانی سەربازانی نازی دەبوونەوە و تەنانەت لە بەرامبەر ئەشکەنجەشدا هەوڵ و خواستێکیان بۆ دەربازبوون-چ بە هات و هاوار یان بە ڕاکردن- نەبوو. مرۆڤێکی داماودراو لە هەر چەشنە شوناسێکی مرۆیی. واتە مووزلمان پێش مەرگی بایۆلۆژیکی توشی مەرگێکی نمادین ببوونەوە. پریمولوی لە بیرەوەریەکانی خۆی لە ئەردوگای ئاشوویتس لە بارەی گەنجێکەوە بە ناوی (018) دەنووسێت: "من وەها بیردەکەمەوە کە تەنانەت ناوی خۆشی لەبیر چۆتەوە، بێگومان ئەو هەر وەها ئەنوێنێت".[١] مووزلمان بەهەی بەسەرهاتە تاڵ و قیزەونەکانی ناو ئەردوگای ئاشوویتس هەستی مرۆڤ بوون و توانستەکانی مرۆڤیان لە سابەوە. لای ئاگامبەن، مووزلمان وێنای تەواوکەی مرۆڤی دیلکراو لە لۆژیکی ئەردوگایە، نە دەتوانن بمرن-مەرگی بایۆلۆژیکی- نە دەتوانن قسە بکەن، نە دەتوانن مان بگرن، نە دەتوانن ئومێدوار بن، تەنیا

ل□ ژ□ر ف□رمانی حاکم ئ□توانن ژیان بک□ن، ژیان□کی داما□د□او ل□ ه□ر چ□شن یاسا و ر□سای□ک ب□ پشتگیری ل□ پ□گ□ی ئاسایی مر□ق.[٢] ئ□و□ی ک□ مووزلمان چ ئ□زموون□کیان ل□ ئ□ردوگا ه□بوو□ ت□نیا ل□ ب□ش□ک ل□ بیر□و□ری□کانی پریمولوی و ج□رج س□میری□ن د□رد□ک□و□ت ک□ ب□ گو□ر□ی ئ□وان، ئ□م بیر□و□ریی□ ت□نیا ب□ش□کی ز□ر ک□م و بچک□ل□ ل□ چ□رم□س□ریی□کانی ئ□و مر□قان□ی□. ه□ی ئاگادار ن□بووبی ت□واوک□ – یان زیاتری- ئ□م□ ل□و چ□شن□ مر□ڤ□!!، و پ□رن□گرافی م□رگ ل□ ئ□ردوگاکانی ئاشوویتس، د□گ□ر□ت□و□ س□ر دوو لای□ن. ی□کم، ب□ش□کی ز□ر ل□ مووزلمان□کان ل□ ئاگردان□کانی ئاشوویتس سووتان و ئیتر ه□ر بوونیان ن□بوو تا ب□س□رهات□کانیان “بگ□□ن□و□”- جا ب□ه□ر چ□شن□ک ل□ گ□□ان□و□ ب□ت!- ، دووه□م، ئ□و ب□ش□ی ک□ زیندوو مان□و□ ئیتر ن□یان د□توانی “بگ□□ن□و□”!، ل□ واقیع دا تووشی و□ستانی ز□م□ن ل□ کاتی ئاشوویتس هات بوون و توانستی د□ربازی ل□م ز□م□ن□یان ن□بوو، ب□ ش□و□ی سایک□ل□ژیکی ل□ د□خ□کی ناواز□ ل□ ز□م□ن- ترسی کار□سات- ک□وت بوون□و□. ل□م د□خ□دا توانستی زمان ل□س□ر ئاخافتنی ئاسایی ل□م□□ بیر□و□ری س□ق□ت د□ب□ت، ک□ وات□ تووشی چ□شن□ک ل□ “لا□□ی” و “ب□زمان” هاتبوون.[٣] ئ□م د□خ□- و□ستانی م□شک ل□ کاتی کار□سات دا- توانستی گ□□ان□و□ی کار□ساتی ل□و چ□شن□ مر□ڤ□ی ه□ستاندب□و□!.

“ن□گ□□ان□و□”ی مووزلمان ف□رام□شی یان هیچ ن□ب□ت ک□مترین بیر□و□ری ب□ ن□و□ی داهاتووی خ□ی پ□ی□. ئ□گ□ر ئ□م بیر□و□ریان□ گرینگ بن، و□ها پاساو□ک ل□س□ر گ□□ان□و□ ئ□توانین ب□نین□و□ ک□ ل□ تاوتو□ کردنی د□ست□واژ□ی “گ□□ان□و□” (Narration)، ب□م د□رئ□نجام□ د□گ□ین ک□ ریش□ و بن□ماک□ی د□گات□و□ س□ر وش□ی (Narrara) ل□ لاتین و (Gnarus)□ی ی□نانی ک□ ب□ مانای “زانست” و “ناسین” د□ت ک□ □یش□ی ه□ند و ئ□رووپایی (gnos)□ی ه□ی□. ب□م پ□ی□ گ□□ان□و□، د□ب□ت□ “د□زین□و□ی زانست”، ئ□ر□ستووش ل□ بووتیقادا ه□ر ب□م مانای□ی گرتوو□. ب□م پ□ی□ گ□□ان□و□، “زانست ل□س□ر رووداو و ب□س□رهات□کی تایب□ت□”،[٤] زانست ل□س□ر رووداو، ل□ رووی مان□و□ و ئ□زموونی داهاتووی رووداو□ ک□ ب□ مر□ڤ گرینگ ئ□نو□ن□ت. ب□ چ□شن□ک گ□□ان□و□، ه□و□دان ب□ ه□رمان بوون□و□ی□، چون ل□ گ□□ان□و□دای□ ک□ ش□واز□ک ل□ رووداو و ب□س□رهات□کان خ□ ئ□نو□نن و ل□ ک□س□ک□و□ ب□ ک□س□کیتر ه□ناردن□ د□کر□ن. م□تاف□ری “ش□هرزاد” ل□ کت□بتی ح□قای□ت□کانی “ه□زارو ی□ک ش□و”، باس ل□ ه□و□ی ش□هرزاد ب□ زیندوومانو ن□کووژرانی ئ□و ل□لای□ن پاشاو□ د□کات، ئ□م ه□و□□ی ش□هرزاد ل□ “گ□□ان□و□ی چیر□ک” ب□ پاشا خ□ د□نو□ن□ت. ش□هرزاد ه□ر

شەو بە زیندومانەوەی چیرۆکەک بە پاشا ئەگێڕێتەوە، بەم شەوە پاشای تامەزرۆی بیستن دەکات بە شەوێکی تر. کە واتە تەنیا بە گێڕانەوەیە کە دەتوانێت زیندوو بمێنێت، بە شێوەی مەتافۆر، "نەگێڕانەوە" فەرامۆشییە و فەرامۆشیش چەشنێک لە مەرگە.

بێگومان بەسەرهاتی مووزلمان، چیرۆکێکی چێژ بەخش نییە و هیچکات بەتەواوی ناگێڕدرێتەوە- زمانی گێڕانەوە لەمەڕ کارەسات تووشی قەیران دەبێت-، بەڵام ئەم بیرەوەرییەی پریمولوی و دەیان بیرەوەری‌تر لە بەسەرهاتەکان، گرینگی "گێڕانەوە" لە سووچەگەلی جیاوازەوە دەردەخات.

ئەگەر هەنووکە و بە مرۆڤی ئاسایی!- هەڵبەت ئەگەر دەستەواژەی مرۆڤی ئاسایی درووست بێت- دەڵێ "بە تایبەتی لەمەڕ گێڕانەوە"[٥]، ڕووبدات یان ئەگەر زۆر بە ئاسانی جارێکی‌تر پرسیارەکەی مارتین مەکۆئیلان بهەژێنین و خۆمان بەرەڕووی ئەمە بکەینەوە (کە چی ئەقەومێت کە ئیتر چیرۆک نەوترێتەوە یا نەنووسرێتەوە؟!"[٦]، بەڕاستی جیهانی مرۆڤ چی بەسەر دێت؟، ئایا ئایدیا و هەستەکانی تووشی قەیران دەبێتەوە؟ ئایا مرۆڤ هەوڵ بە دۆزینەوەی چیرۆکی نوێ دەدات؟ یان واز لە چیرۆک دێنێت و کۆتایی بە بیرەوەری و ئایدیاکانی خۆی دێنێت؟. بەڕای ڕۆڵان بارت تەنانەت بیرکردنەوە لەم پرسیارە و یان خود وازهێنان لە چیرۆکیش -ئایدیای چیرۆک- خۆی چەشنێک لە (گێڕانەوەیە):"گێڕانەوە لەسەرانسەری ژیانی مرۆڤ دایە، گێڕانەوە خۆی ژیانە"[٧]. یەکەمین فەرزی گێڕانەوەناسەکان لەسەر گشتی و بەردەوام بوونی گێڕانەوەیە، واتە ئەوەی کە گێڕانەوە بەرساختێکی زمانییە و مرۆڤ بەردەوام لە زمان دایە. پرسیارەکەی مەکۆئیلان دووهەمین فەرزی گێڕانەوەناسەکانیش- کە" جیهانی ئێمە پڕە لە چیرۆک"- بە چەشنێک تووشی مەترسی دەکاتەوە. بەڕای گێڕانەوەناسەکان مرۆڤ بەردەوام چیرۆک دەڵێتەوە یان بە زمانێکی گێڕانەوەناسانه خودی ئایدیای چیرۆک (story)، هەمیشە لە زەینی مرۆڤ دایە. بێگومان بە وەڵامدانەوەی مەکۆئیلان دەبێت سەرەتا وەک هەموو پرسیارێکی‌تر پاساوێک بە گرینگی پرسیار (کە لێرەدا لە ناوچوونی هەمیشەیی چیرۆکە) بهێنینەوە و دوواتر واتای گێڕانەوە و چیرۆک تاوتوێ بکەین تا گرینگی ئەم باسەمان بە دەرکەوێت یان دەرفەتێک بە وەڵامەکەی بدۆزینەوە.

پاساوی من بە بەدواداچوونی ئەم پرسیارە، گرینگی گێڕانەوەی چیرۆکە. بە شیکردنەوەی مەبەستەکەم ئاوڕ لە چەن ڕوانگەی تایبەت بە

چیر□ک ئ□د□م□و□ ک□ تا □اد□ی□ک با ب□ت□ک□ ب□□ب□اوتر د□کات□و□.
ک□ندرا ل□ کت□بی (هون□ری □□مان)دا د□□□ت: «باوکی ئ□ند□ش□ی م□د□□ن ت□نیا دیکارت نیی□ ب□□کوو س□روانت□سیش□»[8]. ب□ □ای ک□ندرا س□روانت□س و□ک ی□ک□مین □□مان نووس، ش□واز□کی نو□ی ل□ (گ□□ان□و□ی ئ□م جیهان□)ی ب□ ئ□م□ خولقاند، ئ□م ش□واز□ نو□ی□ "□وانگ□ی□کی نو□" و "ش□و□□وانینی نو□" و ل□ ئ□نجامدا "جیهان□کی نو□" یان باشتر□ ب□□ین ب□ش□کی نو□ی ل□ جیهان ب□ مر□ق د□رئ□خات. گ□□ان□و□ی نو□، ب□رھ□مه□ن□ری زانستی نو□ش□، سیم□ر چ□تم□ن ل□ کت□بی (چیر□ک و گوتار)دا، ئاماژ□ ب□ وتاری ژان پیاژ□ ل□س□ر پ□کهات□ د□کات و ب□م ئ□نجام□ د□گات ک□ ب□□ای پیاژ□ «گ□□ان□و□ی نو□ و ش□و□ □وانینی نو□ ب□ جیهان، زانستی نو□ ب□رھ□م د□ن□ت، گشت پ□کهات□کانی زانست□مر□یی□کان -مر□ق ناسیی، ف□لس□ف□، د□روونناسیی، زمانناسیی و... هتد- ل□س□ر س□ چ□مکی کوولییی□ت، ئا□□گ□□ی ش□واز و ب□ نیزام کردن، پ□ک هاتوون.»[9]. ه□ر ب□ پ□ی ئ□م □وانگ□یه د□توانین □□مان – گ□□ان□و□ی چیر□ک- و□ک زانست□کی نو□ پ□ناس□ بک□ین. ش□و□ □وانینی نو□ ب□ چ□شن□ک ئاشکرا کردنی داپ□شراو□کانی جیهانی مر□ڤ□، ه□ر سووچ□ک ل□ □وانین ب□ گومان ن□□وانین ل□ د□یان سووچی تر□، ب□□ام ل□ژیکی چیر□ک، ح□ول ب□ □وانین ل□ ز□رین□ی ش□و□ □وانین□کان□.
میخایل باختین ئ□م تایب□تم□ندیی□ی چیر□ک- ه□□ب□ت ل□ر□دا م□ب□ستی باختین □□مان□ ن□ ش□و□کانی‌تری گ□□ان□و□ و□کوو کورت□ چیر□ک.
ح□قای□ت، چیر□کی مینیمال□ و...- و□ک د□رکی چ□مکی د□م□کراسی پ□ناس□ د□کات و ک□م□□گای□ک ک□ ه□□گری ژانری □□مان□ ب□ ک□م□□گای□ک د□زان□ ک□ م□شکی مر□ڤ□کانی توانستی د□رکی د□م□کراسییان ه□ی□[10]، کاراکت□رگ□لی □□مان، جیهان□ جیاواز□کانی مر□ق نیشان د□د□ن، مر□ڤگ□ل□ک ک□ ه□ر کام م□جالی جیاواز ژیان و □وانگ□ی جیاوازیان ه□یه و هاوت□ریب ل□گ□□ ئ□م جیاوازیی□، دژوازی و ل□مپ□□ و ک□ش□ی ژیان ئاشکرا د□ک□ن.

ریچارد روورتی ل□ وتاری (هایدیگ□ر و کوندرا و دیک□نز)دا پرسیار□ک د□ن□ت□ ئاراو□ ک□ و□□ام□ک□ی ه□و□ ب□ ب□ج□ست□کردن□و□ی پ□گ□ی گ□□ان□و□ی □□مان ل□م□□ جیهان و م□ژووی ف□لس□ف□یه. ل□و وتار□دا روورتی داوا ل□ ئ□م□ د□کات بیر ل□ جیهان□ک بک□ین□و□ ک□ ه□رچی ئاس□وار و د□ستک□وتی مر□ق که ل□ جیهانی ر□ژئاوا دایه، ل□ کار□سات□کدا ل□ ناو ئ□چ□ت و هیچ نام□ن□ت□و□، جیا ل□ ب□رھ□م□کانی چار□ز دیک□نز و□ک □□مان نووس و هایدیگ□ر و□ک ف□یل□سووف. دوواتر روورتی پرسیار□ک□ی ب□رو□رووی و□ها جیهان□کی خاپوورکراو د□کات□و□،

ئەو دەپرسێت: بەرهەمی کام یەک لەوە دووانە بە داهاتوو دەبێت- ڕۆژئاوا- چ دەستکەوتگەلێکی هەبووە؟ چ مێژوویەکیان ڕابواردوە؟ و مرۆڤەکانی چلۆنیان بیرکردۆتەوە؟. روورتی لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا بەرهەمەکانی دیکەنز هەڵدەبژێرێت و ئاماژە ئەکات: (جیهانی دیکەنزە بە داهاتووان دەبێت ئەمە چ دەستکەوتێکمان هەبووە، چلۆن بووین و چیمان کردووە، دیکەنز بە خولقاندنی کاراکتەرگەلی جیاواز، جیهانێکی سەیروسەمەرەی لە مرۆڤی جیاواز و تاک بە ئەمە پێک هێناوە، بێ گومان جیهانی فەلسەفە- وەک مێژوویی فەلسەفە- توانای خولقاندنی ئەم جیهانگەلەی نییە)[11].

ئێستا ئەگەر وەک گێڕانەوەناسەکان،(فۆرمالیست و پێکهاتەخوازو پاشپێکهاتەخواز)گێڕانەوەی چیرۆک لە گێڕانەوەکانیتر جیا بکەینەوە، تا ڕادەیەک لە مەترسی و دژواری پرسیارەکەی مەکئیلان کەم ئەکەینەوە. ئەم بەچوونە لە ڕۆڵان بارت وەردەگرین کە لە وتاری(پێشەکییەک لەسەر شی کردنەوەی پێکهاتەی گێڕانەوە)دا، شێوازگەلی بەژومار بۆ گێڕانەوە پێناسە دەکات. بارت لەم وتارەدا شێوازگەلی گێڕانەوە بە ڕادەی شێوە ڕوانینەکانی مرۆڤ بەئەژمار دەزانێت و گشت ئاکارەکانی مرۆڤ هەر لە وتووێژ ڕا تا دەگاتە وێنەکێشان و پەیکەرسازی بە چەشنێک لە گێڕانەوە پێناسە دەکات. ئەو تەنیا چەنییەتی دەربڕینی ئەم گێڕانەوانەی پێ جیاوازە، بۆ نموونە گێڕانەوەی چیرۆکنووس- باسی تایبەتی فۆرمالیستە رووسەکان و پێکهاتەخوازانی فەڕەنسی- لە گێڕانەوەی وێنەکێش جیاوازە، بەڵام هەر دووک گێڕانەوەن. واتە لە گێڕانەوەدا (شێوەی نواندن) هەیە، یەک شێوە نواندن لە مەدیادا خۆی نیشان ئەدات و شێوەیەکیتر لە وێنە یان لە دەقدا.

لە ڕوانگەی پێکهاتەخوازەکانەوە گێڕانەوە هەمیشە هەیە[12]، بەڵام گێڕانەوەی چیرۆک چی؟ ئایا چیرۆکیش هەمیشە هەیە؟ یان سەردەمانێک دێت کە بەکۆتایی دەگات؟. ئەگەر دیسانەوە بەرەوڕووی پرسیارەکەی مەکئیلان سەبارەت بە لەناوچوونی چیرۆک لەمەڕ گێڕانەوە ببینەوە چی؟ و ئایا گێڕانەوەی چیرۆک چ گرینگییەکی هەمبەر به شێوەکانیتری گێڕانەوە هەیە؟. ئەگەر روورتی وەڵامی ئەو پرسیارەی دابایەوە، ڕەنگە بیگوتبایە: جیهانی چیرۆک، جیهانی جیاوازییەکانە، جیهانێک کە گرینگی به تاک دەدا، هەر بەو جۆرەی که هەیە، یا بەو شێوەیەی کە خۆی لە وتاری ((هایدیگەرو کوندرا و دیکینز)، باس دەکات: “جیاوازی کەسایەتییەکی وەکوو دیکەنز، رابلە و سەروانتەس لەگەڵ وێیتر و مارکس لە شێوە ڕوانینی ئەوان بۆ چەمکی مۆرالیتییە. دیکەنز، رابلە

و سەروانتەس وەها بیر دەکەنەوە کە (گوناح)، دەرئەنجامی نەزانی مرۆڤە نەوەکوو پێستی و لەجاجەت، بەڵام وۆڵتر و مارکس گوناح جیاواز لە نەزانی مرۆڤ، به دەرئەنجامی خواستێکی لاواز لەمەڕ پاکی و خواستێکی بەهێز لەمەڕ ناپاکیش دەزانن". روورتی لە درێژەدا گرینگی ڕۆماننووس لە وێناکردنی کردارە ورد و نادیارەکانی مرۆڤدا دەبینێت و مێژووی فەلسەفە لەم کارکردەدا به ناکارامە لە قەڵەم ئەدات.

میلان کۆندرا لۆژیکی ڕۆمان جیاواز لە لۆژیکی فەلسەفە دەزانێت و لە کتێبی " هونەری رۆمان" دا دەڵێت: "ڕۆمان خولقاوی رۆحی نەزەری نییە، بەڵکوو خولقاوی ڕۆحی تەنزە (satire) ، هونەرێک کە لە پێکەنینی خوداکانەوە سەرچاوەی گرتووە، خزمەتی ئایدۆلۆژییه دوگمەکان ناکات، بەڵکوو ئاوقایان دەبێتەوە، ڕۆمان هەموو شێو حەریری هەنینراوی فەیلەسووف و زانایان و ئەندێشمەندان وەک پەنەڵەپە هەڵدەوەشێنێتەوە". کۆندرا ڕوانینی ڕۆمان نووس بە ژیان و کێشەگەلی مرۆڤ لەسەر- گێڕانەوە و شانس و ئیقباڵ- پێناسە دەکات و ڕای وایە دەبێ ببێته جێنشینی شێوە ڕوانینی فەیلەسووفەکان کە - عەقڵانییەت و دیالکتیک و تەقدیرە-.

بەڵام لەمەڕ گێڕانەوی چیرۆک خودی چەمکی "گێڕانەوە" بە چ مانایە؟ ئەگەر وەک سیمۆرن چەتمەن کە لە ڕوانگەی پیاژەوە دەڵێت: جیاوازی زانستە مرۆییەکان، جیاوازی لە گێڕانەوە دایەوە و بە ڕای کۆندرا و روورتی گێڕانەوەی چیرۆک بەرزترین گێڕانەوەیە بە نیسبەتی تەنانەت فەلسەفەش، ئەم گێڕانەوەیه چییە؟ پێکهاتەی چییە و چۆن ئەتوانیین بیناسین؟. چیرۆک دەتوانێت ئایدیای رووداو یان بەسەرهاتەکان بێت لە زەینی مرۆڤ دا، بە ئەوەی بگێڕدرێتەوە و یا بەردەنگی هەبێت. بەڵام هەرکە لە پێش وشەی چیرۆک، گێڕانەوە وترا بە مانای هەبوونی بەردەنگ و پێکهاتەیەکی تایبەت لەسەر سیستەمی چۆنییەتی گێڕانەوەیە و هەروەها ماناگرتوو لە گوتارێکی تایبەت دایە.

لە مێژووی گێڕانەوەناسیی چیرۆک، دوو چەمکی (گریمانەی گێڕانەوە و گێڕانەوەناسیی) لە یەک جیا دەکەنەوە،- هەڵبەت ئەم جیاوازییە بە مانای دوو کارکردی جیا لە یەک نین-، گریمانەی گێڕانەوە، پێناسەی گشتی سیستەمی گێڕانەوەیە- هەر گێڕانەوەیەک گۆشەنیگا ، گێڕەوە، کاراکتەر و رووداوی تایبەتی تێدایە کە لە زەمەن و شوێنی تایبەت روو ئەدات-، بەڵام گێڕانەوەناسیی شیکاری و تاوتوێی

گێڕانەوەکانە[١٣]- بۆ نموونە ئەگەر سیستەمی گێڕانەوە (گۆشەنیگا، گێڕەوە، کاراکتەر، رووداو و …هتد) لەسەر بەیتی کوردی تاوتوێ بکەین کارێکی گێڕانەوەناسانەمان لەسەر بەیت کردووە-. هەڵبەت هەر وەک ئاماژەمان پێ کرد ئەم دوو چەمکە بەمانای جیاوازیان لەیەک نییە، ریمۆن-کنان هەر دووکیان لە ژێر چەمکی گێڕانەوەناسیی پێناسە دەکات، کنان دەڵێت: (گێڕانەوەناسیی هەم شرۆڤەی سیستەمی سەقامگیر لەسەر گشت گێڕانەوەی چیرۆکەکانە و هەمیش شێوازێک لە تاوتوێی دانەدانەی گێڕانەوەکان وەک نیزامێکی گشتی بە ئەمە دەدات)[١٤].

لە چەمکناسیی ئەدەبیدا، گێڕانەوە بەمانای دەقێک دێت کە چیرۆکێک دەگێڕێتەوە، تاوتوێی گێڕانەوە کە بە گێڕانەوەناسیی ناوی لێ دەبردرێت یەکەم جار لەلایەن تۆدۆرۆف لە کتێبی (رێساکانی دیکامێرۆن)(١٩٦٩) ناوی لێبردرا. تۆدۆرۆف مەبەستی لەم وشە تاوتوێی سیستەمی سەپێندراو بەسەر گێڕانەوەی چیرۆکەگەلی دیکامێرۆن -نووسراوەی بۆکاچیۆیی ئیتاڵی- بوو. بەڵام یەکەم کەس کە ئەم زانستە بەکار دێنێت ڤلادیمیر پراپە لە کتێبی (مۆرفۆلۆژی حەقایەتگەلی پەرییەکان)دا، کە تاوتوێی ساکاری گێڕانەوەناسانەی حەقایەتەکانی فۆلکلۆری رووسە. کارەکەی پراپ کاریگەرییەکی زۆری لەسەر ڕوانگەی پێکهاتەخوازەکانی فەرانسی لە مەڕ ئەدەبیاتەوە هەبوو. لە پاش ئەو گێڕانەوەناسەکانیتر شێوازی گێڕانەوەیان لە چیرۆکە مۆدێرنەکان کە بێگومان پێکهاتەیەکی دژوارتریان بە نیسبەتی چیرۆکی فۆلک هەیە ئەنجام دا. ئەتوانین بنەمای ئەم زانستە بگەڕێنینەوە بۆ تاوتوێی چیرۆک لە بووتیقای ئەرەستوودا، بەڵام ئەرەستوو زیاتر شێوازێکی وەسفی لە گێڕانەوە ڕەچاو دەکا، زۆربەی پێناسەکانی گێڕانەوە لەلایەن گێڕانەوەناسە بەناوبانگەکان (پراپ، تۆدۆرۆف، ژێرار ژنێ، ئاگریماس، سیمۆر چێتمەن، ریمۆن-کنان) بەم شێوەیەیە: «ئاڵۆگۆری لە دۆخێکی سەقامگیر یا بەرەوە ناسەقامی و دیسانەکە گێڕانەوە بۆ سەقام».

بە پێی ئەو بەڵگانەی باسمان کرد بازنەی گێڕانەوە لە چیرۆک بەربڵاوترە. یان بە دەربڕینێکیتر، لە گێڕانەوەی چیرۆکدا-هەر وەک فۆرمالیستەکان ئاماژەدەکەن- یەکەم جار چیرۆک(Story) لە زەینی مرۆڤدا پێک دێت، لێرەدا مەبەست لە چیرۆک ئادیایی چیرۆکە، کە رووداوێکی تایبەتە لە زەمەن و شوێنی تایبەتدا. دوواتر لە دارشتنی چیرۆکدا(Story) گێڕانەوە(Narration) یان خود سیستەمی گێڕانەوە، پێک دێت[١٥]. کەواتە دەستپێکی گێڕانەوەی چیرۆک، بە چەشنێک کە تایی

چیر□ک□، ئ□م ک□تای□ ب□مانای ب□س□رئ□نجام گ□یاندنی ئایدیای چیر□ک□. ئ□گ□ر □وانگ□ی بارت س□بار□ت ب□ ب□ژومار بوونی ج□ر□کانی گ□□ان□و□ پ□س□ند بک□ین، ئ□مجار چیمان ه□ی□ ک□ پ□ناس□ی□کی تایب□تمان ل□م□□ گ□□ان□و□ بدات□؟. وات□ ل□ گشت ج□رین□کانی گ□□ان□و□ چ تایب□تم□ندیی□کی هاوپیت و هاومانا ه□ی□ ک□ گ□□ان□و□کان پ□ک□و□ گر□ ئ□دات؟. کل□د ب□رمون، ئ□و ت□خم□ هاوپیت□ ل□ ناو ب□ژمار گ□□ان□و□کان دا “چیر□ک” د□زان□ت. ئ□و د□□□ت:« بابەتی چیر□ک ئ□توان□ بن□ما و د□ستمای□ی س□مای بال□□ یان شان□ یان فیلم□کی سین□مایی ب□ت، ئ□توانین فیلم□کی تایب□ت ب□ ک□س□ک ک□ ن□بینی‌و□ بگ□□ین□و□، ئ□م□ وش□کان ئ□خو□نین□و□. و□ن□کان ئ□بینین و □اق□ی ئیماژ و نیشان□کان د□ک□ین، ب□□ام ب□ه□ی وش□کان و و□ن□کان و ئیماژ□کان، ب□شو□ن چیر□ک د□ک□وین و چیر□ک□ ک□ ه□میش□ بوونی ه□ی□»[١٦]. ب□ چ□شن□کی‌تر گ□□ان□و□ خاو□نی مانای□کی چ□ند لای□ن و چ□ند □□ه□ند□، ب□□ام گشت □□ه□ند□کانی خ□ریکی گ□□ان□و□ی ب□س□رهات یان رووداو یان مانای□کی د□روونیی□، ئ□م رووداو□ کات□ک ل□ ه□و□ی چیر□ک□ک دای□ ،”گ□□ان□و□ی□”. چیر□ک د□توان□ک بیر□و□ری تاکی یان بیر□و□ری ن□ت□و□یی ب□ت، ب□ نموون□ “ب□یت”ب□ژ، یان ک□س□ک ک□”سیاچ□مان□” د□خو□ن□ت ئ□گ□ر ل□ ه□و□ی ح□قای□ت ب□ژیشدا ن□ب□ت دیسان□ک□ ب□ ئ□م□ی کورد، ب□م ه□ی□ی ک□ پ□و□ندی ل□گ□□ □□حی ن□ت□و□یی ه□ی□، ل□ ه□مان کاتدا ک□ گو□ بیستی د□بین، ل□گ□□ م□ژووی□کی ز□ینی ی□کمان د□خات□و□، ب□ی□ د□توان□ت و□ک گ□□ان□و□ ب□ت□ ئ□ژمار، ک□ وات□ ه□میش□ گ□□ان□و□ ه□□گری □□وا□□ت□ک ل□ چیر□ک یان باشتر وای□ ب□□ین (ئایدیایی چیر□ک□).

ئ□گ□ر ل□ ک□تاییدا دیسان□و□ پرسیار□ک□ی م□ک□ئی□ان ل□ خ□مان بپرسین□و□، ب□ پ□ی □وانگ□ی گ□□ان□و□ناسیی، تا مر□ق ه□ب□ت “نواندنی زمان” ه□ی□ و تا زمان ه□ب□ت “نواندنی گ□□ان□و□” ه□ی□ و ل□ گ□□ان□و□شدا ت□خم□ هاوپیت□ک□ی “چیر□ک□”. ک□ وات□ مر□ق ب□رد□وام ل□ ناو گ□□ان□و□ی چیر□کدا ئ□تل□ت□و□، ئ□م چیر□ک□ ل□ ئیماژ و نیشان□ بگر□ تا د□گات□ و□ن□ و ه□□سووک□وت د□ن□ت□و□ بازن□ی خ□ی. ئ□م گ□□ان□و□ی چیر□ک□، ب□ ه□ر چ□شن□ک د□توان□ت خ□ی بنو□ن□ت. ب□گومان تاوتو□ی گ□□ان□و□ی چیر□ک، ب□م ش□و□ی□ی ک□ سیست□می تایب□تی گ□□ان□و□ی چیر□کی ل□س□ر ب□ت- م□ب□ست ل□م نیزامی گ□□ان□و□ی□ و□ک گ□ش□نیگا، گ□□□و□ و رووداو□ ک□ ل□ ز□م□ن و شو□نی تایب□ت ل□ لای□ن کاراکت□ر□و□ روو ئ□دات- تاوتو□ی گ□□ان□و□ناسیی تایب□تی پ□ویست□، تا ئ□و گ□□ان□و□ی□ی ک□ مانای□ک□یمان ب□ تاک□ک□سی د□ب□ت□و□ و□کوو م□سیقا یان و□ن□ی□کی تایب□ت. ه□□ب□ت

زانستی ئەستای گێڕانەوەناسیی تایبەتمەندی تریش لە سیستەم و شێوازی گێڕانەوە پێناسە دەکات، وەکوو دەستەواژەی "بیسەری گێڕانەوە" (Narratee)، یا ناوەندی کردنەوە (Focalization) کە باس لە شێوەی فامی کاراکتەرەکانی چیرۆک دەکات،

تاوتوێی گێڕانەوە تا مرۆڤ هەبێت بەردەوامە، مرۆڤیش بەپێی مێژوو و ئەزموونەکانی بەردەوام لە ئاڵۆگۆڕ دایە و هەر بۆیە شێوەگێڕانەوەی سەردەم (ڕۆمان، چیرۆک) لەگەڵ شێوەگێڕانەوەی پێشوو (حەقایەت) جیاوازی هەیە. بەپێی بەڵگەی توێژینەوەی گێڕانەوەناسەکان حەقایەتە کۆنەکانی هەر نەتەوەیەک ئەتوانێت شێوەیەکی تایبەتی لە گێڕانەوە و مۆدێلی گێڕانەوەیی لەگەڵ خۆی پێ بێت، واتە گێڕانەوەناسیی تایبەتی خۆیان لەسەر سیستەمی گێڕانەوە هەبێت. ئەویش شێوەڕوانینی تایبەت تا دەگاتە مۆدێلێکی تایبەتی گێڕانەوە لەبەر دەگرێت. هەر ئەم شێوە توێژینەوەیە بەشێکی زۆر لە لایەنە نادیارەکانی بۆ نموونە بەیتی یان چیرۆکی کوردی بۆ ئێمە دەردەخات. ئەویش شێوازی گێڕانەوەی کوردە کە لە چۆنیەتی وەسفی ڕووداوەکان ڕا بگرە تا دەگاتە بەرجەستەکردنەوە چێشنێک لە ئاکار و هەڵسووکەوتەکان.

ئەگەر دیسانەوە "مووزلمان" لە ئەردوگاکانی ئاشوویتس بهێنینەوە یادمان، یان دەیان بەسەرهات و ڕووداو کە ئێمە لێیان بێخەبەرین، ئەو مەترسیەمان لەمەڕ نەگێڕانەوەی بۆ دەردەخات. هەڵبەت چیرۆک دەتوانێ گێڕانەوەی ڕووداوێکی ڕاستەقینە بێت بە زمانی چیرۆک، کەواتە پەروەردەکردنی ئەندێشەی گێڕانەوەی خۆمان، لە ڕاستیدا هەوێنێکە بۆ سازدانی جیهانێکی نوێ و هەرمان و تەنانەت دەنگ دەربڕینێکی نوێیە. یان وەک کۆندرا دەڵێت: «تەنیا لە ڕۆمان دایە کە کێشە تاکە کەسیەکانی مرۆڤ خۆ دەنوێنێت» و«ڕۆمان نووس تەنیا پێناسەی، ئاگایی لەسەر ڕووداو و هەڵسووکەوتەکانی چیرۆکە». هەرمان بوونی مرۆڤ، لە بەردەوامی گێڕانەوە و سازدانی چیرۆکی نوێیە. نەبوونی ئەم هەست و هەوڵە لە پانتای نەتەوەدا بەربەڵاوتر و هەڵبەت مەترسیدارتر دەبێتەوە، ئەو کات بەرەڕووی ئەم پرسیارە دەبینەوە: ئەگەر نەتەوەیەک توانستی "گێڕانەوەی خۆی" نەبێت ئایا بوونی هەیە؟!".

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

*کورت کراوەی ئەم وتارە، یەکەم □ا بە فارسی لە رۆژنامەی شەرقی تاران-روزنامه شرق-، ژمارەی ٢٩٧٥ (١٠ مهر١٣٩٦)، بەناوی (اگر داستانی روایت نشود، چه پیش میآید؟) بڵاوکراوەتەوە.

١. لوی ، پریمو. آیا این یک انسان است؟.. ترجمه: رویا طلوعی. کتابخانه علاالدین (www.aladdinlibrary.org)

٢. کیانپور، امیر. فلسفه در زندان وجدان: درباره یادداشت «جدال زندانی با زمان و وجدان». سایت (www.meidaan.com)

٣.کاتێک موریس بلانشۆ باس لە قەیرانی شارۆمەندی جوولەکەکانی سەردەمی نازی دەکات، ئەم دەستەواژەی بەکار دێنێت. جوولەکەکان بە ئەوەی لە شەقام و کۆڵانەکاندا نەناسرێنەوە، قسەیان نەدەکرد، وەک ئەوەی (ڵاڵ) بووبن.

٤.ریمون-کنان، شلومیت ، روایت داستانی، بوطیقای معاصر، ترجمه البوفضل حری، تهران، نیلوفر. (١٣٨٧)

٥.مەبەست نەتوانین لەمەڕ گێڕانەوەدایە، بەهۆی کێشەی سایکۆلۆژیک یان ترسی سیاسی-کۆمەڵایەتی، هێز و هەوەی گێڕانەوە بزر دەبێت.

٦.مکوئیلان،مارتین ، گزیده مقالات روایت شناسی (مقاله معماهای نوشتار:روایت و ذهنیت)، ترجمه: فتاح محمدی، تهران، چاپ دوم، مینو خرد،(١٣٩٥)

٧.بارت، رولان، درآمدی بر تحلیل ساختار روایت ها ، ترجمه: محمد راغب، تهران، چاپ اول، فرهنگ صبا.(١٣٨٧)

٨.کوندرا،میلان ، هنر رمان، ترجمه: پرویز همایون پور، تهران، نشر قطره (١٣٨٢)

٩.چتمن، سیمور. داستان و گفتمان، ترجمه: راضیه سادات میرخندان، تهران، مرکز پژوهشهای صدا و سیما، چاپ اول (١٣٩٠)

١٠.باختین، میخایل. تخیل مکالمهای (جستارهای دربارهی رمان).ترجمه: رویا پورآذر، تهران، نشر نی، (١٣٨٧)

١١.رورتی، ریچارد. مقاله : هایدگر و کوندرا و دیکنز، ترجمه: هاله لاجوردی، مجله ارغنون، شماره 1، (١٣٧٣)

١٢.دیوید هرمن و دیگران. دانشنامهی نظریههای روایت، گردآوری و

ترجمه: محمد راغب. تهران. نیلوفر. (۱۳۹٦)

۱۳.حری، ابوالفضل. مقاله: درآمدی بر رویکرد روایت‌شناختی به داستان روایی با نگاهی به رمان آیینه‌های دردار هوشنگ گلشیری. پژوهشهای زبان های خارجی (نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز) پاییز و زمستان ۱۳۸۷

۱٤. ریمون-کنان، شلومیت (سەرچاوەی پێشوو)

۱۵. مکوئیلان،مارتین ،(سەرچاوەی پێشوو)

۱٦.برمون، کلود. پیش درآمدی بر بوطیقای روایت‌شناسی ساختارگرا، ترجمه: محبوبه خراسانی، نشریه: ادبیات داستانی، شماره ۷۹، اردیبهشت ۱۳۸۳